

Φυσικές Ελευθερίες και τα Όρια Άσκησης Οικονομικής Πολιτικής στην Κλασσική Πολιτική Οικονομία

Μιχαήλ Ζουμπουλάκης, Καθηγητής, Εργαστήριο Οικονομικής Πολιτικής και Στρατηγικού Σχεδιασμού, Τμήμα Οικονομικών Επιστημών, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Η απουσία πολιτικών και κοινωνικών περιορισμών που παρεμποδίζουν την ελευθερία του ατόμου να δρα με βάση τις προσωπικές του επιδιώξεις αποτέλεσε ένα θεμελιώδες αξίωμα της Κλασσικής Πολιτικής Οικονομίας, από τα τέλη του 18^{ου} έως τα τέλη του 19^{ου} (1776-1874). Ταυτόχρονα ωστόσο, το κράτος όφειλε, σύμφωνα με τους ίδιους, να προσφέρει μια σειρά μέτρων προστασίας των ατομικών ελευθεριών όπως και μια σειρά δημοσίων αγαθών και υπηρεσιών ώστε η ικανοποίηση των προσωπικών επιδιώξεων να είναι εφικτή για το μεγαλύτερο δυνατό αριθμό πολιτών της χώρας. Τις φαινομενικές αντιφάσεις που προκύπτουν από την εξυπηρέτηση των δύο αυτών προτεραιοτήτων μέσω της οικονομικής πολιτικής, θα αναδείξουμε στο έργο στο έργο των δύο πλέον φιλοσοφικά εναργών οικονομολόγων της Κλασσικής Πολιτικής Οικονομίας, του Adam Smith και του John Stuart Mill.

1. Τι σημαίνουν οι φυσικές ελευθερίες στην Πολιτική Οικονομία;

Η Πολιτική Οικονομία είναι τέκνο του Διαφωτισμού και κληρονόμησε από αυτόν την έννοια της «φυσικής ελευθερίας». Στα πρώτα της βήματα, την εποχή της Φυσιοκρατίας, υπήρχε η αντίληψη της «φυσικής τάξης πραγμάτων» (*ordre naturel*), η οποία διαχέεται σε κάποιο βαθμό και στο έργο του Smith, απουσιάζει όμως από αυτό του Mill. Η φυσική τάξη παραπέμπει στην ύπαρξη μιας προκαθορισμένης κατάστασης που υπερβαίνει την ανθρώπινη θέληση. Για την επιστημονική γνώση αυτό σημαίνει υιοθέτηση μιας αιτιοκρατικής οντολογίας που οδηγεί στην αναζήτηση «φυσικών νόμων» κίνησης της κοινωνίας και της οικονομίας που μένει να ανακαλυφθούν (βλ. Κορλίρας 1991, 15). Για την οικονομική πολιτική -τη δεοντολογική πλευρά της επιστήμης- σήμαινε αρχικά προσαρμογή στη μόνη δυνατή επιλογή που σέβεται τη φυσική τάξη πραγμάτων την πολιτική του *laissez-faire, laissez-passer*.

Έχει σημασία να υπογραμμίσουμε το ιστορικό πλαίσιο ανάδυσης αυτών των ιδεών που είναι ο 18^{ος} αιώνας, δηλαδή ο αιώνας των τριών επαναστάσεων (βιομηχανική, αμερικανική, γαλλική) κοινό σημείο των οποίων είναι η αμφισβήτηση της απόλυτης εξουσίας της 'ελέω Θεού' Μοναρχίας. Ο πολιτικός αλλά και ο οικονομικός φιλελευθερισμός εμφανίζονται ως αντίδραση στον απολυταρχισμό της βούλησης του Ηγεμόνα, πατώντας στα βήματα του Τζων Λοκ (Κιτρομηλίδης 1992, 91). Σε αυτήν την πατριαρχική βούληση, αντιπαραθέτουν οι οικονομικοί στοχαστές του 18^{ου} αι. την «φυσική τάξη» πραγμάτων προκειμένου όχι απλά να την αμφισβητήσουν αλλά να την ξεθεμελιώσουν: πάνω από τη βούληση του Μονάρχη, υπάρχει η «φυσική ισορροπία» την οποία οφείλει και αυτός να σέβεται και να μην διαταράσσει.

Ως προς την ίδια την επιστήμη της Πολιτικής Οικονομίας, η βασικότερη αρχή που συμμορφώνεται στη φυσική τάξη είναι η αρχή της ατομικής ελευθερίας στις συναλλαγές. Αυτό συμπεριλαμβάνει και τις δύο πλευρές, και τον παραγωγό που πρέπει να έχει την ελευθερία του επιχειρείν, αλλά και τον καταναλωτή που πρέπει να έχει την ελευθερία της επιλογής όχι μόνο του προμηθευτή των αγαθών και υπηρεσιών που έχει ανάγκη, αλλά και του παραγωγού προς τον οποίο θα παρέχει τις μισθωτές του υπηρεσίες.

Ελευθερία στις συναλλαγές σημαίνει κατά βάση απουσία περιορισμών, κοινωνικών ή νομικών. Ωστόσο, και σταδιακά, η Κλασική Πολιτική Οικονομία θα μετριάσει την άνευ όρων αποδοχή της ελευθερίας των συναλλαγών ως πρόταση οικονομικής πολιτικής, διατηρώντας την αυτούσια ως υπόθεση του θεωρητικού προτύπου εξήγησης (Zouboulakis 1993, 40). Θα δούμε στη συνέχεια τις διαφορές μεταξύ Smith και Mill σχετικά με το ρόλο του κράτους, υπό το βάρος των κοινωνικών ανισοτήτων που προέκυψαν από τη Βρετανική εκβιομηχάνιση. Σε κάθε περίπτωση, το μίγμα οικονομικής πολιτικής στην Κλασική Σχολή είχε έναν έντονο πραγματιστικό χαρακτήρα με απώτερο στόχο την κοινωνική ευημερία. Δεν υπάρχει στους δυο Κλασικούς άριστο μέγεθος του κράτους, ούτε άνευ όρων προσκόλληση στο δόγμα της ελάχιστης παρέμβασης, παρά μόνον μέτρα οικονομικής πολιτικής που οδηγούν στο καλύτερο δυνατό αποτέλεσμα (Κορλίρας 1991, 41).

2. Η απρόσκοπτη επιδίωξη του ατομικού συμφέροντος στον Smith

Η πιο εμβληματική και πιο επιδραστική υπεράσπιση της ιδιωτικής πρωτοβουλίας ως μέσου βελτίωσης της κοινωνικής ευημερίας έγινε από τον Adam Smith. Μια πολύ διαδεδομένη άποψη μεταξύ των οικονομολόγων λέει ότι οι Βρετανοί Φιλελεύθεροι οικονομολόγοι όπως ο Smith, ήταν εξ ορισμού αρνητικοί σε κάθε κρατική παρέμβαση επειδή αυτή παρεμποδίζει τους φυσικούς μηχανισμούς αυτορρύθμισης της οικονομίας. Σημαντικό ρόλο στη δημιουργία αυτού του στερεότυπου έπαιξαν, όχι μόνον οι νεότεροι οικονομολόγοι του 20^{ου} αι., αλλά και παλαιότερα οι επικριτές της Πολιτικής Οικονομίας είτε αυτοί ήταν συντηρητικοί (Burke, Carlyle, Dickens) είτε ριζοσπάστες (Ρικαρντιανοί Σοσιαλιστές, Ιστορική Σχολή, Μαρξ).

Το κεντρικό ερώτημα του Smith, που έμεινε γνωστό στην ιστοριογραφία με την γερμανική έκφραση ως *Das Adam Smith Problem*, αφορούσε στο φαινομενικά αντιφατικό δίλημμα ‘πώς είναι δυνατόν να προκύψει κοινωνική τάξη μέσα από αντικρουόμενες επιδιώξεις ατομικών συμφερόντων’. Ωστόσο, αυτό που αγνοείται εν προκειμένω είναι ότι η ανάλυση της οικονομικής συμπεριφοράς έχει για τον Smith ως απαραίτητο συμπλήρωμα τον σαφή προσδιορισμό των ηθικών περιορισμών που οδηγούν τα άτομα σε λύσεις επωφελείς για το κοινωνικό σύνολο. Κάθε άλλη ανάγνωση του Smith αγνοεί το γεγονός ότι η **Θεωρία των Ηθικών Συναισθημάτων** και ο **Πλούτος των Εθνών** αποτελούν τμήματα ενός συνολικού και αδιάσπαστου έργου που εξηγεί ολιστικά τα κίνητρα της ανθρώπινης συμπεριφοράς.¹ Έτσι μόνον μπορεί κανείς να κατανοήσει το πραγματικό νόημα της διάσημης ‘*αοράτου χειρός*’: επειδή οι

¹ Η θέση της ενότητας του Σμιθιανού έργου υποστηρίζεται επίσης από τους Skinner (1987), Sen (1987), Ψυχοπαΐδη (1990), Prasch (1991), Evensky (1992), Δρόσο (1992), Kennedy (2005), Aspromourgos (2009), Wilson and Dixon (2012) και τους επιμελητές του έργου του D.D. Raphael -A.L. Macfie.

άνθρωποι όταν συναλλάσσονται έχουν ήδη ενσωματώσει στα ατομικά τους σχέδια αυτό που είναι επωφελές για τους συμπολίτες τους (fellow citizens), και παρόλο που κατευθύνονται από εγωιστικά κίνητρα, οδηγούνται άθελα τους σε μία κατάσταση ισορροπίας (Smith 1776, I 477). Το κίνητρο της Συμπάθειας (sympathy) όχι μόνο εγγυάται τη συνοχή του κοινωνικού ιστού, αλλά και τη συμβατότητα των επιδιώξεων ατόμων που δρουν το καθένα με βάση το ατομικό του συμφέρον αλλά ταυτόχρονα επιδιώκουν την επιδοκιμασία, την επιβράβευση και τον θαυμασμό των συνανθρώπων τους (Smith 1759, 51. Βλ. και Δρόσος 1992, Evensky 2001).

Θα λέγαμε απλουστεύοντας ότι εάν ένας αμιγής γενικευμένος εγωισμός οδηγεί σε μία κατάσταση Χομπεσιανής ζούγκλας ενός γενικευμένου πολέμου ‘όλοι εναντίον όλων’, ένας γενικευμένος αλτρουισμός θα οδηγούσε ανάλογα σε ένα κοινωνικό τέλμα δεδομένου ότι δεν υφίσταται μια κατάσταση φυσικής αρμονίας (Wilson & Dixon 2012, 51). Ο Smith υπερασπίζεται έναν “φρόνιμο [prudent] εγωισμό” στηριγμένο στη Συμπάθεια η οποία αποτελεί το θεμέλιο της συγκράτησης των εγωιστικών κινήτρων των ατόμων, χωρίς ωστόσο να τα ακυρώνει (Ψυχοπαίδης 1990, 14). Όπως ο ίδιος τόνιζε στη **Θεωρία των Ηθικών Συναισθημάτων**, «ο άνθρωπος... οφείλει να θεωρεί τον εαυτό του όχι ως ένα μεμονωμένο ον που διαχωρίζεται από τους άλλους, αλλά ως έναν πολίτη του κόσμου, ένα μέλος της μεγάλης κοινοπολιτείας της φύσης [...] οφείλει πάντα να είναι πρόθυμος να θυσιάζει το μικρό ίδιον συμφέρον του για χάρη του συμφέροντος αυτής της μεγάλης κοινότητας» (Smith 1759, 83. Βλ. Hirschman 1976, 162, Sen 1987, 57). Εδώ πρέπει να υπογραμμίσουμε την ουσιαστική διαφορά που διαχωρίζει την αναζήτηση του ατομικού συμφέροντος του Smith από την μεγιστοποιητική συμπεριφορά της Νεοκλασικής θεωρίας σύμφωνα με την οποία οι δρώντες επιδιώκουν τη μέγιστη δυνατή ατομική ωφέλεια ανεξάρτητα από τις ανάγκες των άλλων (Zouboulakis 2005; Asproumorgos 2009, 267).

Με βάση τα παραπάνω, είναι κατανοητό γιατί ο Smith θεωρεί την αγορά ως το μόνο μηχανισμό που επιτρέπει την απρόσκοπτη λειτουργία των φυσικών κινήτρων επιβίωσης και ευημερίας του κάθε ατόμου. Γιατί είναι απλούστατα ο μόνος μηχανισμός που σέβεται την ατομική ελευθερία, ελευθερία που δεν γνωρίζει άλλα όρια παρά αυτά που τα «ηθικά δεσμευμένα άτομα» θέτουν στον εαυτό τους. Μόνον σε μία ιδανική κοινωνία ατόμων με πλήρως ανεπτυγμένο το αίσθημα της δικαιοσύνης, δεν θα είχε η κεντρική κυβέρνηση κανένα άλλο λόγο ύπαρξης πέραν του να νομοθετεί το πλαίσιο λειτουργίας της αγοράς. Προκειμένου όμως να επιτευχθεί σε πραγματικές συνθήκες το “μεγαλύτερο δυνατό όφελος για ολόκληρη την κοινωνία”, είναι αναγκαίο το κράτος να παρεμβαίνει ώστε να διατηρείται ο συνεκτικός ιστός της κοινωνίας, όπως και για να καλύπτονται οι κοινωνικές ανάγκες που υπερβαίνουν τις δυνατότητες της αγοράς (Smith 1776, II, 339-40. Βλ. Gordon 1991, 225).

Οι τομείς της κρατικής παρέμβασης αναλύονται ρητά και διεξοδικά από τον Smith στο Πέμπτο Βιβλίο του **Πλούτου των Εθνών** και περιλαμβάνουν την παραγωγή αμιγώς δημόσιων αγαθών όπως α) η εθνική άμυνα, η δημόσια ασφάλεια και η δικαιοσύνη, β) η παραγωγή έργων κοινής ωφέλειας, όπως δρόμοι, κανάλια, λιμάνια, δημόσιοι φωτισμοί λόγω υψηλού πάγιου κόστους, αλλά και γ) ημιδημόσιων αγαθών όπως η βασική και η θρησκευτική εκπαίδευση. Ειδικά για την υποχρεωτική βασική εκπαίδευση, ο Smith τη θεωρεί απαραίτητο όρο για την επίτευξη της κοινωνικής ευταξίας, ένα αντίδοτο όπως έλεγε στη “*φαγωμάρα και την ανταρσία*” (faction and

sedition) των απαίδευτων τάξεων (Smith 1776, II 309. Βλ. Skinner 1987, Ψυχοπαίδης 1990, 88).

Η στάση του Smith για την κρατική προστασία των φτωχών μέσω των Poor Laws, είναι χαρακτηριστική της σκέψης του: όντας αντίθετος σε κάθε κρατική παρέμβαση που επιβάλλει περιορισμούς στο ελεύθερο εμπόριο και στην παραγωγή, θεωρούσε ότι η συγκεκριμένη μορφή προστασίας των φτωχών, η οποία τους απαγόρευε κάθε μετακίνηση πέρα από την ενορία τους, ήταν τελικά αντιπαραγωγική και απέβαινε σε βάρος των ίδιων των δικαιούχων. Αντ' αυτού η κρατική βοήθεια θα έπρεπε να ενισχύει την 'φιλοπονία' των φτωχών με συγκεκριμένα μέτρα ώστε να αξιοποιηθούν πλήρως οι παραγωγικές δυνατότητες της κοινωνίας οδηγώντας στη γενική αφθονία (*general opulence*) και την ευημερία όλων των πολιτών.

Εξίσου ενδιαφέρουσα είναι η ανάγκη κρατικής παρέμβασης σε περιπτώσεις εξαιρετικής σπανιότητας τροφίμων ώστε να προστατευτεί η κοινωνική ευημερία από μονοπωλιακές συγκεντρώσεις (Rashid 1998, 116). Όπως συμπέρανε ο Hirschman (1976, 156) «ο Smith υποστηρίζει μάλλον ένα κράτος του οποίου η ικανότητα για αφροσύνη θα έχει κάποιο ανώτατο όριο, παρά ένα κράτος με ελάχιστα καθήκοντα».

3. Ο Ριζοσπαστικός Φιλελευθερισμός του Mill

Ο Mill ήταν αναμφίβολα ο πιο ριζοσπάστης από τους Βρετανούς Κλασσικούς. Στη βάση της πολιτικής του προβληματικής υπήρχε το σχέδιο της μείωσης των κοινωνικών ανισοτήτων και η ανησυχία για το μέλλον των «εργαζόμενων τάξεων» (Mill 1848, Βιβλίο 4). Η επίτευξη της μεγαλύτερης δυνατής κοινωνικής ευημερίας δεν θα μπορούσε να γίνει σε βάρος των συμφερόντων των περισσοτέρων. Γι' αυτό το λόγο θεωρούσε απαραίτητη την ενεργό παρουσία του Κράτους, υποστηρίζοντας ενεργά μία δέσμη παρεμβατικών μέτρων όπως εθνικοποίηση της κοινόχρηστης γης, περιορισμοί στο δικαίωμα κληρονομιάς, θέσπιση υποχρεωτικής βασικής δημόσιας εκπαίδευσης.

Στο τελευταίο κεφάλαιο του 5^{ου} και τελευταίου βιβλίου των **Αρχών Πολιτικής Οικονομίας**, ο Mill δηλώνει «το *laissez-faire* είναι η γενική αρχή: κάθε παρέκκλιση απ' αυτήν είναι κακή, εκτός και αν απαιτείται χάριν του γενικού καλού» (Mill 1848, 950. Βλ. και Κιτρομηλίδης 1992, 174; Ψαλιδόπουλος 1994, 97-104). Αμέσως όμως στη συνέχεια αναλαμβάνει ο ίδιος να παρουσιάσει εννέα «ευρείες κατηγορίες παρεκκλίσεων» από τη γενική αρχή του ελεύθερου ανταγωνισμού. Σε αυτές συμπεριλαμβάνει την προστασία των καταναλωτών, την υποχρεωτική δωρεάν βασική εκπαίδευση, την προστασία των ανηλίκων, τον έλεγχο της παραγωγής δημόσιων αγαθών, τον έλεγχο καταχρηστικών όρων που παρεισφρέουν σε ιδιωτικά συμβόλαια, τον έλεγχο εφαρμογής της εργασιακής νομοθεσίας, την κατασκευή δρόμων, λιμένων, φάρων, φραγμάτων κ.ά. (1848, 803).

Φαινομενικά, και στον Mill θα μπορούσε κανείς να διαπιστώσει μια θεμελιώδη αντίφαση μεταξύ ατομικού και κοινωνικού συμφέροντος, ανάμεσα στο οικονομικό και στο φιλοσοφικό του έργο, και κυρίως ανάμεσα στο δοκίμιο **On Liberty** (1859), και στη διατριβή του **Considerations on Representative Government** (1861). Ο ίδιος ο Mill θεωρούσε εαυτόν ως τον «υπερασπιστή ενός προηγμένου φιλελευθερισμού» (1873, 211), μπροστά από την εποχή του. Από πολλές απόψεις αυτό ήταν αλήθεια, λαμβάνοντας υπόψη τις προχωρημένες θέσεις του για το δικαίωμα των γυναικών στην

ψήφο, για τη μεταρρύθμιση της γης στην Ιρλανδία, για τον περιορισμό των κληρονομικών δικαιωμάτων των πρωτότοκων, για την προοδευτική φορολογία ακινήτων, για την φοροαπαλλαγή των μικρότερων εισοδημάτων, για τη μη έκδοση πολιτικών προσφύγων και για την κατάχρηση στρατιωτικής εξουσίας στις Βρετανικές Αποικίες.

Στο επίκεντρο της πολιτικής σκέψης του Mill βρίσκεται η προθυμία του να εξισορροπήσει την πολιτική εξουσία του Κράτους προκειμένου να προάγεται το δημόσιο συμφέρον, προστατεύοντας παράλληλα τα ατομικά δικαιώματα. Ο Mill δεν είχε καμία εμπιστοσύνη στο δικομματικό σύστημα του HB και θεωρούσε τους Τόρις και τους Ουίγκους απλώς ως αντίπαλες φατρίες που αντιπροσώπευαν τα ιδιοτελή συμφέροντα των κυρίαρχων τάξεων: *«Ένας από τους μεγαλύτερους κινδύνους, επομένως, της δημοκρατίας, όπως και όλων των άλλων μορφών διακυβέρνησης, βρίσκεται στο απεχθές συμφέρον των κατόχων της εξουσίας: είναι ο κίνδυνος της ταξικής νομοθεσίας [class legislation]»* (1861, 446. Βλ. Gordon 1990, 561). Γενικότερα πίστευε πως, στο κομματικό σύστημα της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, οι πολιτικοί δεν έχουν άλλη λύση από το να συμβιβαστούν ως προς τις αρχές τους προκειμένου να *«σταθούν ως ένα απλό όργανο ενός κόμματος»* (1873, 206). Επιπλέον θεωρούσε πως, σύμφωνα με το κομματικό σύστημα, ένας ανεξάρτητος υποψήφιος έχει ελάχιστες πιθανότητες να εκλεγεί, εκτός αν ήταν πολύ πλούσιος για να συντηρήσει τη δική του εκστρατεία (1861, 498).

Αλλά και από την πλευρά των πολιτών-ψηφοφόρων δεν υφίστανται αυτόματα οι προϋποθέσεις προάσπισης του ιδίου συμφέροντος. Ο φιλελευθερισμός του Mill συμπυκνώνεται πλήρως στο γνωστό του μοτο *«το ίδιο το άτομο είναι ο μόνος ασφαλής θεματοφύλακας των δικαιωμάτων και των συμφερόντων του»* (1861, 404). Ωστόσο, μόνο το χειραφετημένο και μορφωμένο άτομο μπορεί να έχει ρόλο στις πολιτικές υποθέσεις. Για να υποστηρίξει αυτόν τον ρόλο, το άτομο πρέπει να είναι *«αυτοπροστατευτικό»* (self-protecting), δηλαδή να μπορεί να υπερασπιστεί και να προστατεύσει τα δικά του συμφέροντα όταν αυτά αγνοούνται, και επίσης *«ανεξαρτητοποιημένο»* (self-dependent) με την έννοια ότι είναι ικανό να συνεισφέρει αυτοδύναμα στη μεγαλύτερη γενική ευημερία (1861, 404. Βλ. και Baum 2003). Σε αντίθεση με την αισιόδοξη εικόνα που είχε ο Smith, ο οποίος έδειχνε μεγαλύτερη πίστη στις 'εγγενείς' ιδιότητες που ενυπάρχουν φυσικά στον καθέναν, ο Mill πίστευε ότι η άσκηση πολιτικών δικαιωμάτων, όπως και η ίδια η αυτοπροστασία των ιδιωτικών συμφερόντων, μπορεί να γίνει μόνο από ολοκληρωμένες προσωπικότητες που είναι προϊόντα μακράς εκπαίδευσης και *«πνευματικής καλλιέργειας»* (mental cultivation). Γι' αυτό οποιαδήποτε κοινωνική μεταρρύθμιση πρέπει να ξεκινήσει από την ριζική βελτίωση της υφιστάμενης *«άθλιας εκπαίδευσης»* (1861^a, 215).

Τα παραπάνω θέτουν τα όρια άσκησης της κρατικής εξουσίας που είναι απαραίτητα για την προαγωγή του δημοσίου συμφέροντος. Έγραφε λοιπόν ο Mill στο δοκίμιο **Περί Ελευθερίας**, ότι *«Το μόνο μέρος της συμπεριφοράς οποιουδήποτε, για το οποίο υπάγεται στην κοινωνία, είναι αυτό που αφορά τους άλλους. Στο κομμάτι που αφορά απλώς στον εαυτό του, η ανεξαρτησία του είναι αληθινά απόλυτη. Για τον εαυτό του, για το σώμα και το μυαλό του, το άτομο είναι κυρίαρχο»* (1859, 224). Ο φιλελευθερισμός του ωστόσο δεν είναι ούτε φυσικός, ούτε απόλυτος, καθότι εγγράφεται στο ευρύτερο πλαίσιο του Ωφελιμισμού. Πέρα από το άτομο και τα ατομικά δικαιώματα υπάρχει πάντα η

κοινωνία. Όπως αναγγέλλεται στην περίφημη ‘αρχή της μη-βλάβης’ (harm principle), «ο μόνος σκοπός για τον οποίο μπορεί να ασκηθεί δικαιωματικά η εξουσία σε οποιοδήποτε μέλος μιας πολιτισμένης κοινότητας, παρά τη θέλησή του, είναι να αποτραπεί μια τυχόν βλάβη σε άλλους» (1859, 223). Πολύ συνοπτικά, ο Mill είναι ενάντια στην άσκηση δημόσιας εξουσίας στο βαθμό που εμποδίζει την αυτο-ανάπτυξη του ατόμου. Το άτομο παραμένει ο μοναδικός κύριος της μοίρας του και δεν χρειάζεται την πατερναλιστική προστασία από το κράτος (1848, 759).² Αντιθέτως, το κράτος έχει υποχρέωση να παρέμβει όταν ένα άτομο στερεί από άλλους ανθρώπους την ελευθερία τους να επιλέξουν το δικό τους δρόμο προς την αυτό-ανάπτυξη (Urbinati 2002, 156). Αυτό το ισχυρό επιχείρημα είναι η φιλοσοφική βάση για τον μακρύ κατάλογο εξαιρέσεων από την «αρχή του *laissez-faire*» που προτείνει ο Mill στις **Αρχές της Πολιτικής Οικονομίας** όπως τις αναφέραμε πιο πάνω. Πιστός στις αρχές του Ωφελιμισμού θεωρεί συνεπώς ότι η κυβερνητική παρέμβαση και η κοινωνική μεταρρύθμιση πρέπει να στοχεύουν στον ίδιο στόχο: να βοηθήσουν τα άτομα να απελευθερώσουν τις ιδιοφυΐες, τις επιθυμίες και την ψυχική τους ενέργεια προκειμένου να προωθήσουν την κοινωνική βελτίωση. Για παράδειγμα, ένα μέτρο πολιτικής που περιορίζει τα δικαιώματα των πωλητών να προστατεύουν αυτά των αγοραστών είναι θεμιτό, ειδικά «αν το αγαθό είναι ένα, για την ποιότητα του οποίου η κοινωνία διακυβεύει πολλά», εννοώντας την εκπαίδευση (1848, 947). Το κράτος με τους θεσμούς του, όχι μόνον δεν πρέπει να παρεμποδίζει όπως ήθελε ο Smith, αλλά οφείλει να προάγει την καλλιέργεια και την ανάπτυξη του χαρακτήρα των πολιτών του αίροντας τις κοινωνικές ανισότητες ώστε να πραγματοποιηθεί η «αρχή της μέγιστης ευτυχίας» (Greatest Happiness Principle. Βλ. Riley 1988, 226; Su 2013, 102; Zouboulakis 2017).

4. Συμπέρασμα

Η κυρίαρχη αντίληψη στο δημόσιο διάλογο ταυτίζει τον Φιλελευθερισμό με την απουσία κρατικής παρέμβασης, επικαλούμενη την ύπαρξη μιας φυσικής κατάστασης ελευθερίας. Ωστόσο, η πολιτική του ελάχιστου κράτους δεν αρνείται μόνον την κρατική παρέμβαση, αλλά στην πράξη υπερασπίζεται το status quo των περιουσιακών δικαιωμάτων και των εισοδηματικών ανισοτήτων και ταυτόχρονα αρνείται την έννοια της κοινωνικής δικαιοσύνης καθαρής.

Είδαμε πιο πάνω τις πολύ βασικές συνιστώσες της σκέψης δυο επιφανών φιλελεύθερων στοχαστών οι οποίοι είχαν στο επίκεντρο της προσοχής τους την προάσπιση των ατομικών ελευθεριών όχι μόνον έναντι των παραβιάσεων της κυβέρνησης, αλλά και έναντι ισχυρών ιδιωτικών συμφερόντων. Όχι τυχαία και ο Smith καυτηριάζει τις δυνατότητες συμπαιγνίας μεταξύ εμπορών (coercive action) σε βάρος των καταναλωτών όπως και τη ‘σιωπηλή συνεννόηση’ (tacit combination) των εργοδοτών σε βάρος των εργαζομένων (1776, I, 74). Ένα βήμα πιο πέρα, ο Mill χρησιμοποιεί ως κεντρικό επιχείρημα τη νομική αναγνώριση των εργατικών συνδικάτων ως μοναδικού μέτρου προστασίας των συμφερόντων των μισθωτών και εξισορρόπησης της ισχύος των εργοδοτών τους (1848, 932. Βλ. Zouboulakis 2021). Χωρίς καμία ασυνέπεια, ο Mill υπερασπίζεται τα ατομικά δικαιώματα από την αυθαιρεσία του κράτους αλλά και

² Δέσμιος ωστόσο των κοινωνικών αντιλήψεων της εποχής του ο Mill εξαιρεί από την αρχή αυτή, εκτός από τους ανήλικους και τους πνευματικά ανάπηρους, αλλά και τους «βάρβαρους ιθαγενείς» (1859, 224).

της κοινής γνώμης ενάντια στην «τυραννία της πλειοψηφίας» (tyranny of the majority), έχοντας πάντα ως γνώμονα την μεγιστοποίηση της ευημερίας των περισσότερων.

Βιβλιογραφία

- Aspromourgos, T. (2009). *The science of Wealth. Adam Smith and the framing of Political Economy*, London: Routledge.
- Baum, B. (2003). “Millian Radical Democracy: Education for Freedom and Dilemmas of Liberal Equality”, *Political Studies*, 51: 404–428.
- Δρόσος, Δ. (1992), «Κοινωνία της αγοράς και συγκρότηση της κρατικής μορφής στον A. Smith», *Αξιολογικά*, Τεύχος 4, σελ.7-57.
- Evensky, J. (1992). “Ethics and the classical liberal tradition in Economics”, *History of Political Economy*, 24 (1), 61-77.
- Evensky, J. (2001). “Adam Smith’s Lost Legacy”, *Southern Economic Journal*, 67 (3): 497-517.
- Gordon, S. (1991). *The history and Philosophy of Social Science*. London: Routledge
- Hirschman, A.O. (1976). *Τα πάθη και τα συμφέροντα*, ελλ.μτφ. Ε. Τσολακίδου, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, 2003.
- Kennedy, G. (2005). *Adam Smith’s Lost Legacy*. Basingstoke: Palgrave-McMillan.
- Κιτρομηλίδης, Π. (1992). *Πολιτικοί στοχαστές των Νεότερων χρόνων*, Αθήνα, Γνώση.
- Κορλίρας, Π. (1991). *Φιλοσοφία της Πολιτικής Οικονομίας*, Αθήνα: Γνώση.
- Mill, J.S. (1848). *Principles of Political Economy with some of their Applications to Social Philosophy*, στο J. M. Robson (ed.), *The Collected Works of J.S. Mill*, vols. II-III. Toronto: Toronto University Press, 1965.
- Mill, J. S. (1859). *On Liberty*, στο J. M. Robson (ed.), *The Collected Works of John Stuart Mill*, vol. XVIII. Toronto: University Press 1977.
- Mill, J. S. (1859a). “A Few Words on Non-Intervention,” στο J. M. Robson (Ed.), *The Collected Works of John Stuart Mill*, XXI, Toronto: Toronto University Press, 1984.
- Mill, J. S. (1861). *Considerations on Representative Government*, στο J. M. Robson (ed.), *The Collected Works of John Stuart Mill*, vol. XIX. Toronto, Toronto University Press 1977, p.371-613.
- Mill, J. S. (1861α). *Utilitarianism*, στο J. M. Robson (ed.), *The Collected Works of John Stuart Mill*, vol. X. Toronto: Toronto University Press 1969, p.203-259.
- Mill, J.S. (1873). *Autobiography*, Harmondsworth: Penguin Books, 1989.
- Miller, D. E. (2010). *J. S. Mill*, Cambridge: Polity Press.
- Prasch, R. (1991). The Ethics of growth in Adam Smith’s *Wealth of Nations*. *History of Political Economy*, 23 (2), 337-351.
- Riley, J. (1988). *Liberal Utilitarianism: Social choice theory and J.S. Mill’s Philosophy*, Cambridge University Press.
- Rashid, S. (1998). *The Myth of Adam Smith*, Cheltenham: E.Elgar.

- Robbins, L. (1952). *The theory of economic policy in English Classical Political Economy*, London: MacMillan.
- Sen, A. (1987). *Για την ηθική και την οικονομία*. Μτφ. Α. Φιλίππτος, Αθήνα: Καστανιώτης, 2000.
- Skinner, A. (1987), “Smith, Adam”, *The New Palgrave’s Dictionary of Political Economy*, London: MacMillan, σελ.357-375.
- Smith, A. (1759). *The theory of moral sentiments*. Oxford: Clarendon Press, 1976.
- Smith, A. (1776). *An inquiry into the causes and nature of the Wealth of Nations*. Chicago: The University of Chicago Press, 1976.
- Su, H. (2013). *Economic Justice and Liberty. The social philosophy in John Stuart Mill’s Utilitarianism*. London: Routledge.
- Ten, C.L. (1998). “Democracy, Socialism and the working classes”, in John Skorupski (ed.) *The Cambridge Companion to Mill*, Cambridge University Press, p.372-395.
- Urbinati, N. (2002). *Mill on Democracy: From the Athenian Polis to Representative Government*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Wilson, D. and Dixon, W. (2012). *A History of Homo Economicus. The nature of the moral in economic theory*, London: Routledge.
- Ψαλιδόπουλος, Μ. (1994), *Οικονομικές θεωρίες και κοινωνική πολιτική. Η Βρετανική προσέγγιση*. Αθήνα: Αίολος, 3^η έκδοση.
- Ψυχοπαίδης, Κ. (1990), «Ο Α. Smith και η κριτική μέθοδος της Πολιτικής Οικονομίας», *Αξιολογικά*, Τεύχος 1, σελ. 7-91.
- Zouboulakis, M.S (1993), *La science économique à la recherche de ses fondements. La tradition épistémologique ricardienne, 1826-1891*, Paris : Presses Universitaires de France.
- Zouboulakis, M.S. (2005), “On the social nature of rationality in Adam Smith and John Stuart Mill”, *Cahiers d’Economie Politique*, No 49: 51-63.
- Zouboulakis, M.S. (2017), “Democracy and Economic Progress in the work of J. S. Mill”, in G.C. Bitros-N.K. Kyriazis (eds.) *Democracy and an open-economy world order*, Heidelberg: Springer, pp. 37-48.
- Zouboulakis, M.S. (2021). “The amendment of the Wages-Fund theory and the legalization of British Trade Unions in 1871”, *Historical Studies in Industrial Relations*, No 42: 1-25.